

תוכן עניינים

3	הגדרת הבעיה החברתית	1.
4	בריאות הנפש והדרה חברתית - הגורמים	2.
5	תוצאות ההדרה	3.
7	מענים	4.
7	מסקנות	5.
9	מקורות	
10	נספחים	
10	סיכום שיחה 1	1.
10	סיכום שיחה 2	2.

הגדרת הבעיה החברתית

בעבודה זו נחקר את בעיית ההדרה החברתית של הסובלים ממחלות הנפש בישראל. ראשית נגדיר מהי הדרה חברתית. אדם מודר חברתית הוא אדם אשר אינו כלול חברתית, כלומר הוא אינו משתתף בפעילויות מפתח בחברה בה הוא חי. הגדרה זו מבליטה את הרעיון המרכזי של השתתפות בחברה כרכיב משמעותי בחיים תקינים של אדם, ומכירה בכך שהדרה חברתית היא מושג יחסי, כלומר נמדדת יחסית לזמן ולמקום המדובר. במילים אחרות, הדרה היא התהליך הדינמי של אי-כלילה, באופן מלא או חלקי, מכל אחת מהמערכות החברתיות, הכלכליות, הפוליטיות והתרבותיות הקובעות את האינטגרציה החברתית של אדם בחברה (Boardman, 2011). מקורה של הגדרה זו בצרפת של שנות ה-70 של המאה ה-20, אז התפתחה קבוצת ה-"Les Exclus", "המודרים", שהם אנשים שלא נכללו ברשת הביטוח הלאומי ובכך הודרו מנהלית על ידי המדינה, ובקבוצה זו נכללו מוגבלים, הורים יחידיים ומובטלים. חשוב לציין, כי ההגדרה שמה דגש על היעדר השתתפות כתוצאה מאילוץ, ולא מבחירה (שם, 2011). במילים פשוטות יותר, הדרה חברתית כוללת הרחקה של קבוצות או חלקים מסוימים בחברה מהזרם המרכזי, מניעת מהם גישה למשאבים בסיסיים והזדמנויות העומדות לרשות שאר החברה, ולעתים קרובות מתייחסים אליהם בחוסר כבוד (Krishnan, 2015).

בנוסף, ההדרה יכולה לנבוע ממגוון מקורות – היעדר משאבים חומריים מספקים (לדוגמה, עוני של בעלי מחלות הנפש שלא מסוגלים למצוא עבודה), מוגבלות פיזית מסוימת של הפרט שהשתתפות במדינה אינו ערוכות לה, מדיניות של הממשלה הממדרת פלח אוכלוסייה מסוים, אפליה ממוסדת, מחלות כרוניות המאלצות את הפרט להתבודד ועוד. מרכיב חשוב במושג הדרה הוא ההכרה בקבוצות של המודרים, תוך התמקדות בניסיון לשלבם בחברה מחדש. לדוגמה, אם מכירים בכך שעניים מודרים, חשוב לפעול לשילובם מחדש, למשל דרך עבודה בשכר. לפיכך, ההדרה בוחנת חסכים מגוונים ומרחיבה את מגוון המדדים לכלילת אדם תחת הגדרת "מודר", תוך שמירה על המטרה לזהות אנשים שהם חסרי משאבים מכדי להשתתף בחיי החברה הנורמטיביים. באופן זה הדרה חברתית נתפסה גם כמושג מקיף ודינמי, המספק דגש על שינוי ולא רק הכוונה לאיתור המודרים (Boardman, 2011).

כמו כן, ההדרה בעייתית משום שהיא מייצרת ו/או משמרת אי שוויון חברתי. לא אחת, ההדרה נמצאה כמנבאת מצבים של עוני, חסמים חברתיים לניעות חברתיות, ובריאות נפשית ופיזית לקויה, ומכאן מעמיקה את אי השוויון בחברה. יתר על כן, ההדרה יכולה להחריף את מצבם של המודרים. לדוגמה, אי שוויון בהכנסות קשור גם מאוד לשכיחותן של בעיות נפשיות באוכלוסייה, כך שההדרה מהווה מעגל של היזון חוזר חיובי המחריף את בעיות הנפש של אנשים שמודרים בגלל בעיות הנפש שלהם. ברור כי זה מאפיין של ההדרה המקשה על מיגורה (Boardman, 2011).

ישנם שלושה מאפיינים מרכזיים נוספים בהדרה חברתית: יחסיות - הדרה מתייחסת למקום ולזמן מסוימים והיא לא בהכרח מוחלטת; סוכנות - מישהו או משהו מבצע את ההדרה, גם אם מדובר בתוצאה של פעולת המערכת. רכיב זה עוסק גם בכוח, כאשר למודרים יש חוסר אוטונומיה או כוח קבלת החלטות בדרך כלל; דינמיות - הדרה תהליך דינמי, מתמשך ולעתים רב-דורי (Boardman, 2011).

ספציפית, ישנן עדויות לכך שאנשים עם בעיות נפשיות נמצאים בסיכון להדרה. בקבוצה זו נכללים אנשים עם כל סוגי הבעיות בבריאות הנפש ובכל קבוצות הגיל, לרוב לאחר אבחון (Boardman, 2011). מוגבלויות נפשיות יכולות לכלול הפרעות מצב רוח כמו דיכאון וחרדה, הפרעות פסיכוטיות כמו סכיזופרניה ובי פולריות, בעיות נוירולוגיות כמו אוטיזם ואף לקויות למידה כמו הפרעות קשב וריכוז (חיידר-חסן, 2018). לרוב, עוצמת ההדרה תלויה בחומרת הבעיה, כאשר חשופים להדרה במיוחד אלו שחוות פסיכוזות ואלה שבעיותיהן מתחלקות לקטגוריות אבחון מרובות (Boardman, 2011).

למרות שיש אינדיקציות להדרה, הרי שאת היקף ההדרה קשה למדוד במדויק. עם זאת ניתן להצביע על שיעור השתתפות נמוך בכוח העבודה. מוערך כי ברחבי העולם 80-90% מבעלי המגבלות הפסיכיאטריות אינם משתתפים בכוח העבודה. גם אם כושר העבודה של בעלי הפרעות נפש לא נפגע, הרי שעדיין שיעור השתתפותם בכוח העבודה נמוכים ועומדים על 48-73%, וזאת ביחס לאנשים חסרי מגבלות ששיעור השתתפותם עומד על כ-87%. מצב זה חושף את בעלי הפרעות הנפש לעוני גבוה יחסית המחזק את ההדרה

שלהם, שכן מונע מהם משאבים חומריים מספקים להשתתפות חברתית נורמטיבית (טל, סלע-וינר, סינגר, ומורן, 2010). משיחה עם עו"ס קליני במתל אביב, למדנו כי לא מעטים מבעלי ההפרעות הנפשיות מסתירים אותן על מנת להשתלב בתעסוקה ובזוגיות כאחד האדם, לפחות עד שההפרעה מתפרצת ובלתי ניתנת כבר להסתרה לזמן מה (נספח 2). עם זאת משיחה עם עובדת סוציאלית ממרכז שיקום לסכיזופרנים בשרון (נספח 1), ניכר כי המדינה בישראל דווקא דואגת לשיקומם של הסכיזופרנים ומעודדים אותם למצוא עבודה תוך ניצול יכולותיהם, כגון יכולות יצירתיות שסכיזופרנים רבים אוחזים בהן (כישרון ציור למשל).

גורמי ההדרה

חלק מהסיבות להדרה מחיי החברה עשויים להיות גורמים ברמת המיקרו הקשורים לאופי ההפרעה הנפשית (לדוגמה תחושת חוסר מסוגלות, רצון להתבודד וכו'), אך לרוב גורמי ההדרה הם ברמת המאקרו, כלומר נובעים מתוך חסמים מבניים כמו היעדר הזדמנויות ואפליה (Boardman, 2011).

ניתן לראות מספר משתנים אישיים וחברתיים עיקריים להדרה חברתית של בעלי הפרעות נפש:

- עוני – כאמור רבים מבעלי ההפרעות הנפשיות לא משתתפים בכוח העבודה מה שכמובן מרע את מצבם הכלכלי. רבים מהם גם לא מקבלים חינוך הולם אם אובחנו מגיל צעיר, כך שנמנעת רכישת מיומנויות אקדמיות למציאת עבודה שתשפר את מצבם הכלכלי. בכל מקרה, העוני מונע גישה למשאבים חומריים המספיקים להשתתפות תקינה בחברה (Boardman, 2011; חיידר-סון, 2018).
 - מחסור בהון חברתי - היעדר יכולות חברתיות תקינות מונע יצירת רשת חברתית תומכת, השתתפות בחיי הפנאי, מציאת עבודה הולמת ועוד (Boardman, 2011; טל ואחרים, 2010).
- סטיגמה - דעות קדומות שליליות על בעלי מחלות נפש, כגון "מסוכנים", "לא צפויים", "לא אמינים", "גרועים", "מפגרים", "מטרד" וכו' מרחיק מהם משאבים חברתיים-כלכליים כמו סיוע, תמיכה, העסקה וכו'. הסטיגמה היא גורם חשוב בהדרה, שכן רבים מאלו הסובלים מבריאות נפשית לקויה סובלים מסטיגמה הנובעת בעיקר כתוצאה מבורות, דעות קדומות או אפליה על ידי אחרים (טל ואחרים, 2010). הסטיגמה מעצימה את האפליה, מגבירה דחייה חברתית, התעלמות והימנעות מקבוצת בעלי הפרעות הנפש, ובמילים אחרות – גורמת להדרתם (Krishnan, 2015). לדוגמה בישראל, בעקבות הסטיגמה, 35% לא רוצים לעבוד עם מופרעים נפשית, 52% לא מוכנים להעסיק בעל הפרעות נפשיות, ו-73% לא מעוניינים במעסיק כזה. ברור, כי הסטיגמה הזו מונעת הזדמנויות תעסוקתיות לבעלי הפרעות נפשיות (טל ואחרים, 2010). חיידר-סון (2018) מייחס את הסטיגמה לאוריינות ציבורית נמוכה ביחס למחלות נפש, כלומר קיים ידע מועט על כך בציבור הישראלי, ובכלל בעולם. זאת, בשילוב עם גישות שליליות כלפי מחלות נפש, מביאה לדעות קדומות שליליות על חולי נפש, לרצון להתרחק מהם מבחינה פיזית, חברתית ותעסוקתית, להתנהגות לא